

تزیینات کجهر در آثار تاریخی صفه کجهر

لطف الله هنرفر

از دوره‌های هخامنشی و اشکانی و ساسانی در اسفهان اثری برجای نمانده است تا پیشرفت هنر کجهری را که مخصوصاً در آثار دوره ساسانی ایران میتوان مشاهده کرد مورد مطالعه و مقایسه قرار داد. بالعکس بهمان نسبت که اسفهان از آثار دوره‌های تاریخی قبل از اسلام فقیر است از آثار دوره‌های اسلامی تاریخ ایران نه تنها غنی است بلکه لبریز و سرشار است. اینبه تاریخ اسفهان را از لحاظ نوع مصالحی که در ساختمان و تزیین آنها بکار رفته میتوان به چهار دوره تقسیم کرد:

۱ - دوره خشت خام ۲ - عصر آجر ۳ - عهد کجهر ۴ - عصر کاشی .
بیشتر آثاری که در ازمنه قبل از اسلام و تا حدود قرن سوم هجری در اسفهان بنا شده از خشت خام بوده است. خاک رس اسفهان بکنوع استحکام و چسبندگی مخصوص دارد و خشت خامی که با آن ساخته میشود قرن‌ها دوام میکند ولی این استقامت تنها مربوط به نوع خاک نیست بلکه مربوط به خشکی هوا هم است. اسفهان منطبقه است خشک و کم باران و خالی از رطوبت باین جهت بناهای خشتی آن اغلب چند قرن دوام میکند. قدیمی‌ترین ابنیه‌ای که در اسفهان میشناسیم بنای آتشکده‌ها - حصار اسفهان - قلعه اسفهان بنام سارویه - قلعه طبرک و مساجد اولیه است.

از قرن چهارم هجری بعد اینبه تاریخ اسفهان با آجر بنا شده و تزیینات این بناها نیز تا اواخر قرن هفتم هجری آجری است و بمقدار خیلی کم تزیینات کاشی ساده فیروزه رنگ در بالای مناره‌های عهد سلجوقی و بعضی حاشیه‌های مختصر کجهری در بناهای این دوره مشاهده میشود. نمونه‌های عالی بناهای آجری اسفهان تا تزیینات آجری در این دوره بشرح زیر است:
سردر مسجد جامع جورجیر از دوره دیالمه اثر دوره زندگی صاحب اسماعیل بن عباد - گنبد نظام الملک اثر دوره زندگی خواجه نظام الملک طوسی وزیر مشهور ملکشاه سلجوقی - گنبد تاج الملوک که بقول پروفیسور پوپ ارزنده‌ترین اثر معماری جهان است از ابوالفغانم تاج الملک خسرو فیروز شیرازی وزیر دیگر ملکشاه - مسجد جامع برسیان - مسجد جامع اردستان - مسجد جامع زواره - مسجد جامع گز - مناره چهل دختران - مناره ساریان - مناره مسجد علی - مناره زیار - مناره گار - مناره سین و مناره راهروان .

آرایشهای کاشیکاری در آثار تاریخی اسفهان از نیمه اول قرن هفتم هجری اطراف وجوانب و سقفهای آثار تاریخی را پوشانیده است و دامنه آن در قرن نهم و دهم و یازدهم تا نیمه اول قرن دوازدهم هجری بسط و توسعه مخصوص یافته است و نمونه‌های عالی آنرا در هارون ولایت و درب امام و مسجد شیخ لطف‌الله و مسجد شاه و مدرسه چهارباغ اسفهان میتوان مشاهده کرد .

چپ : تزئینات گچ‌بری در داخل مسجد پامناز زواره ازنیه دوم قرن پنجم هجری

راست : تزئینات گچ‌بری در مسجد جامع نالین

شپوه‌شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

اما تزئینات گچ‌بری که موضوع اصلی این مقاله است و بمقدار زیاد در آثار تاریخی اصفهان مشاهده میشود بشرح زیر است :

۱ - تزئینات گچ‌بری بشکل نقوش گل‌بوته و خطوط کوفی در شبستان اصلی مسجد جامع نائین از اواسط قرن چهارم هجری .

۲ - تزئینات گچ‌بری داخل گنبد تاج‌الملک در شمال مسجد جامع اصفهان از دوره پادشاهی ملکشاه سلجوقی از اواخر قرن پنجم هجری (تاریخ اتمام این بنا بموجب کتیبه کوفی آجری داخل گنبد سال ۴۸۱ هجری است) .

۳ - تزئینات گچ‌بری حاشیه‌های فوقانی چهلستون غربی گنبد نظام‌الملک در مسجد جامع اصفهان از اوایل قرن ششم هجری و دوره سلطنت جانشینان ملکشاه .

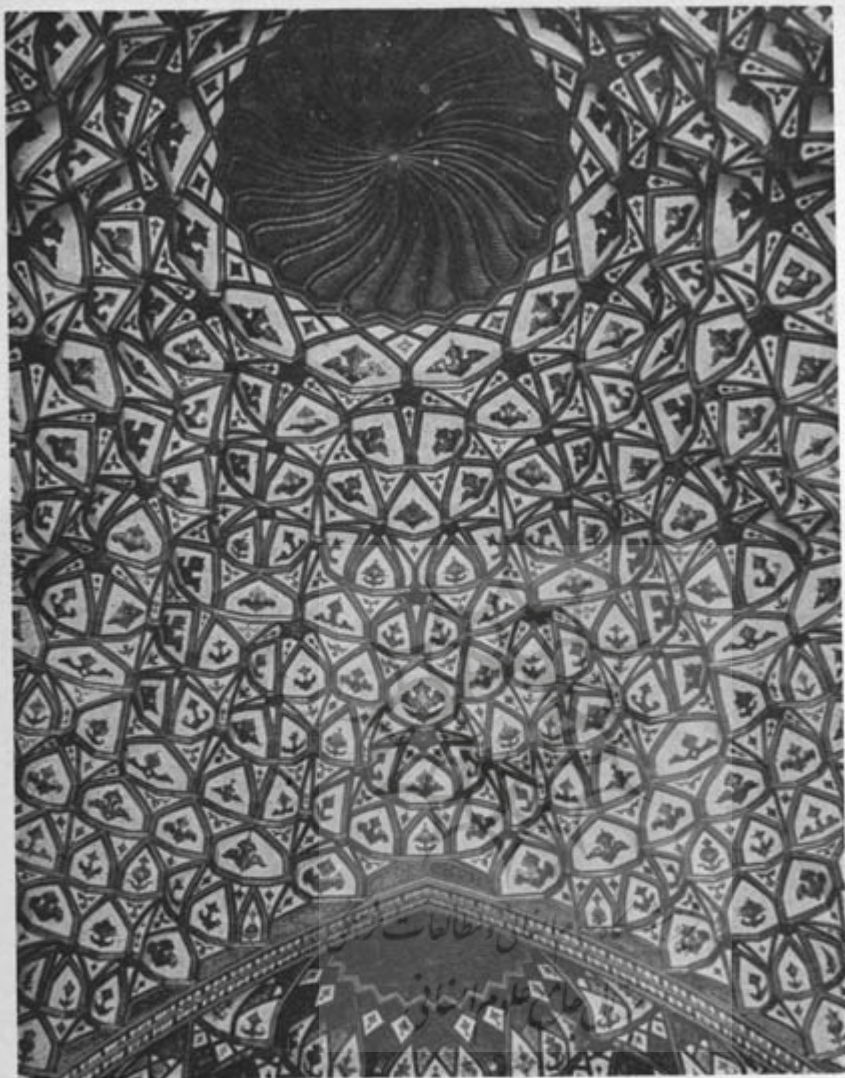
۴ - آرایشهای گچی در داخل گنبد نظام‌الملک از الحاقات دوره صفویه .

تزیینات گچ‌بری در داخل بنفخه پیر بکران از قرن هشتم هجری

- ۵- تزیینات گچ‌بری در داخل مسجد پامنار زواره از نیمه دوم قرن پنجم هجری .
- ۶- آرایشهای گچ‌بری در اطراف محراب مسجد برسیان از آخر قرن پنجم هجری .
- ۷- آرایشهای گچ‌بری در شاه‌نشین ایوان درویش در مسجد جامع اصفهان از اوایل قرن ششم هجری .

ترئینات گچ‌بری و ملاکاری تالار اشرف از اواخر عهد صفویه

- ۸- کتیبه ثلث قسمت فوقانی قاعده مناره چهل دختران از ابتدای قرن ششم هجری .
 ۹- کتیبه گچی گنبد بقعه آرامگاه الراشد بالله خلیفه مقتول عباسی در جی اسفهان
 از نیمه اول قرن ششم هجری .
 ۱۰- کتیبه ثلث محراب مسجد جامع اردستان و آرایشهای گچ‌بری اطراف آن مورخ

سال ۵۵۳ هجری .

۱۱- خطوط و آرایشهای صفه صفا (ایوان شمالی مسجد جامع اردستان) ازالاحاقات

دوره صفویه مورخ سال ۹۴۶ هجری .

۱۲- خطوط و آرایشهای گچبری محراب مسجد جامع زواره از نیمه اول قرن ششم هجری.

۱۳- محراب عالی گچبری مسجد جامع اصفهان از دوره سلطنت سلطان محمد اولجایتو

که بوسیله وزیر دانشمند او سعدالدین محمد ساوجی در سال ۷۱۰ هجری بنا شده است .

۱۴- تزیینات محراب و آرایشهای گچی دیوارهای مسجد هفتسویه در اصفهان از قرن

هشتم هجری .

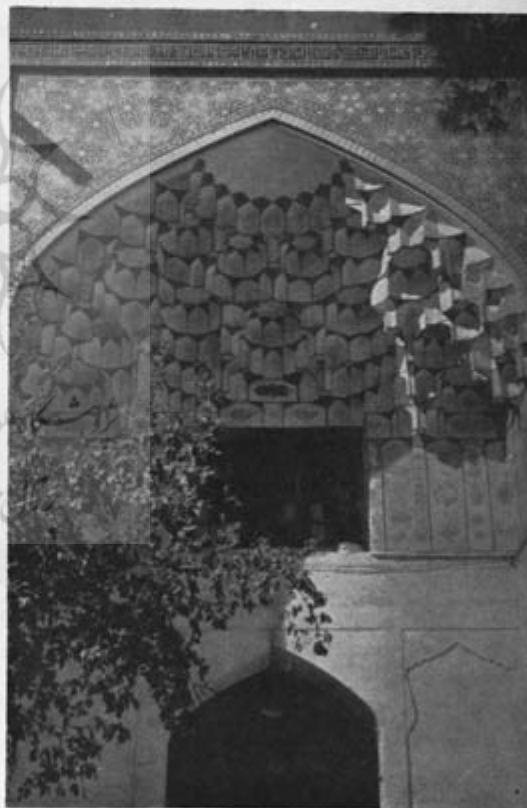
۱۵- آرایشهای گچبری در ایوان شاگرد (ایوان شرقی مسجد جامع اصفهان) از قرن

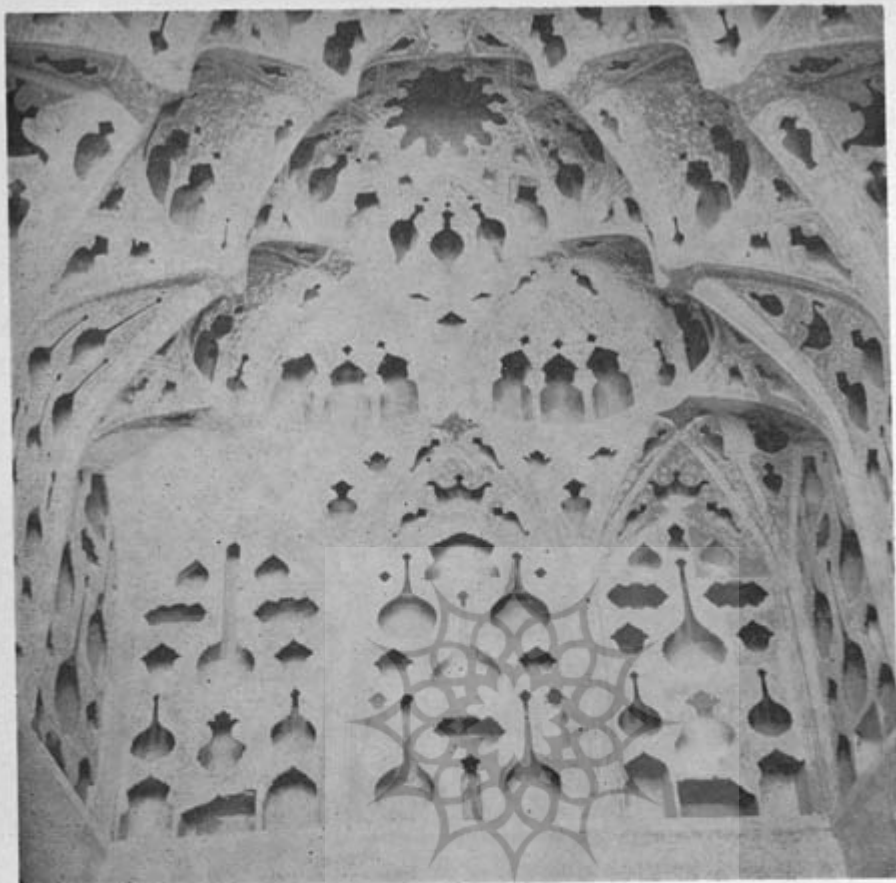
ششم و هشتم هجری .

۱۶- تزیینات فراوان گچبری در بنهه پیربکران .

قرن هشتم هجری (قرن چهاردهم میلادی) را که با سلطنت ایلخانان مسلمان مغول

راست : مقرنس گچبری در مدرسه نیم آورد از آثار دوره شاه سلیمان صفوی
چپ : تزیینات گچبری و آینه کاری در یک منزل برجای مانده
از اواخر عهد صفویه (محل فعلی دبیرستان رودابه در اصفهان)

شیراز آرابنهای گچبری بشکل انواع جام و فرائجی در طبقه ششم عمارت عالی قاپو

شیراز، ماه نوم آسانی و مطافات گچبری

در ایران مقارن است با اید عهد گچ یا قرن گچ نامید زیرا در تزئینات باقی مانده این دوره همه جا غلبه با ماده گچ است و استادان هنرمند این دوره در مساجد و بقاع و آثار دیگر برجای مانده آن زمان با گچ آثار بدیع و دلپذیری خلق کرده اند که موجب اعجاب و تحسین است و یقیناً شهر اصفهان بهترین آثار گچبری این دوره را در آثاری مانند مسجد اولجایتو در مسجد اصفهان و بقعه پیربکران و مسجد اشترگان در بردارد. بقعه پیربکران در فاصله سی کیلومتری جنوب غربی اصفهان در دهکده پیربکران از دهات ناحیه لنجان واقع شده. پیربکران که نام او محمد بوده است از رجال مشهور و از مدرسین و زهاد و عرفای این محل در قرن هفتم هجری بوده است که در ابتدای قرن هشتم وفات کرده و در محل بنای فعلی بقعه که احتمالاً محل تدریس او هم بوده بخاک سپرده شده است و آرامگاه او را از لحاظ تجلیل مقام علمی و مذهبی او با انواع گچبری و کاشی های فیروزه ای و لاجوردی رنگ تزئین نموده اند ولی موجب تأسف است که

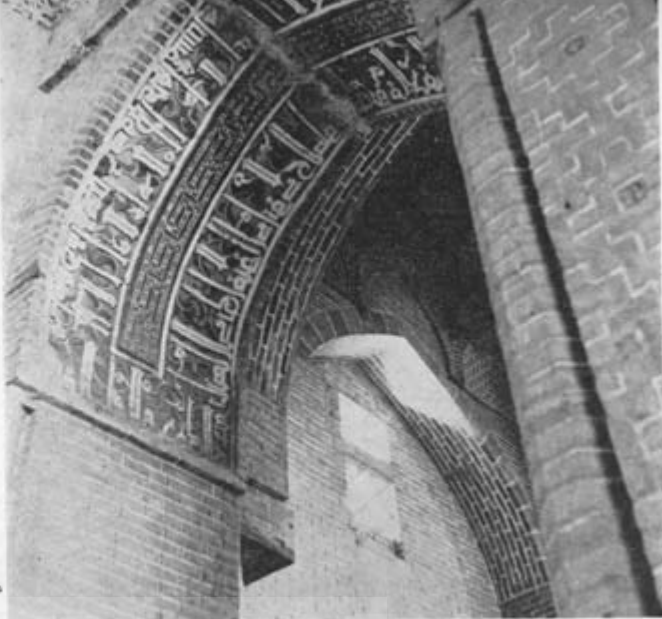
قطار بندی های گچی در مسجد علی از آثار دوره
شاه اسماعیل اول

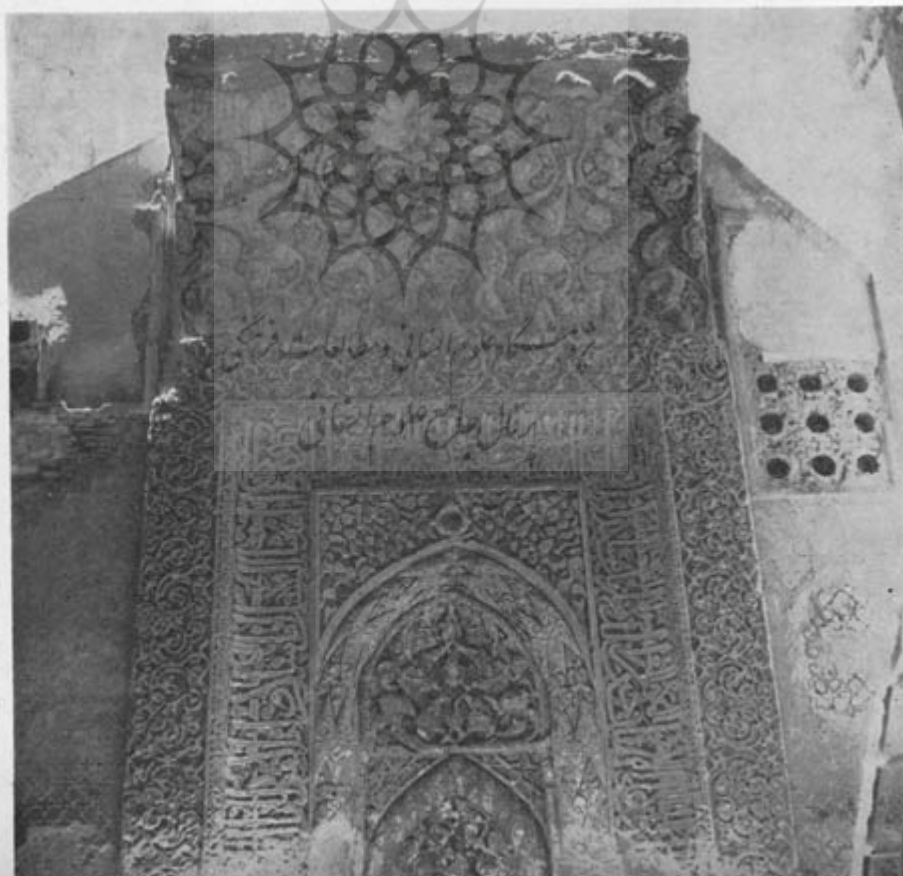
آرایشهای گچی بر آثار برجای مانده مسجد هفتویه

پژوهشگاه علوم
پرتال جامع علوم

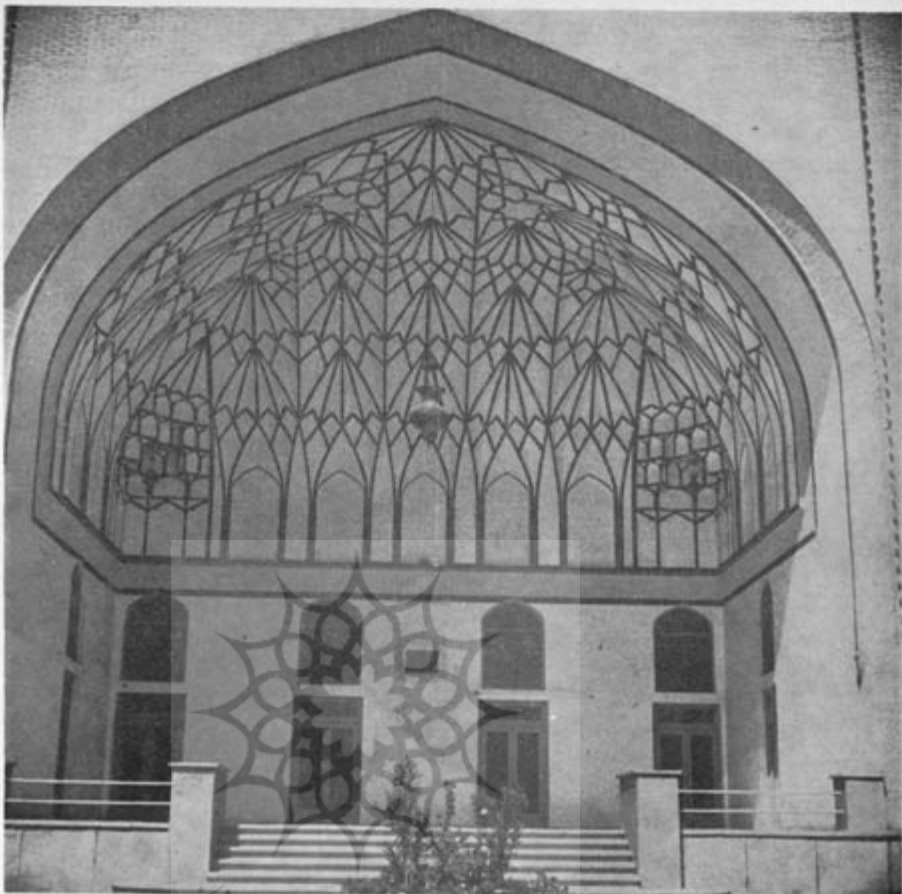
آرایشهای گچبری به خط کوفی درمسجد
جامع اردستان ازقرن ششم هجری

محراب عالی گچبری بتفه پیر بکران
درجومه اصفهان

قطار بندی زیبای گچی در تالار تیموری در الاماره رستمین عمر شیخ بن تیمور در مشهد

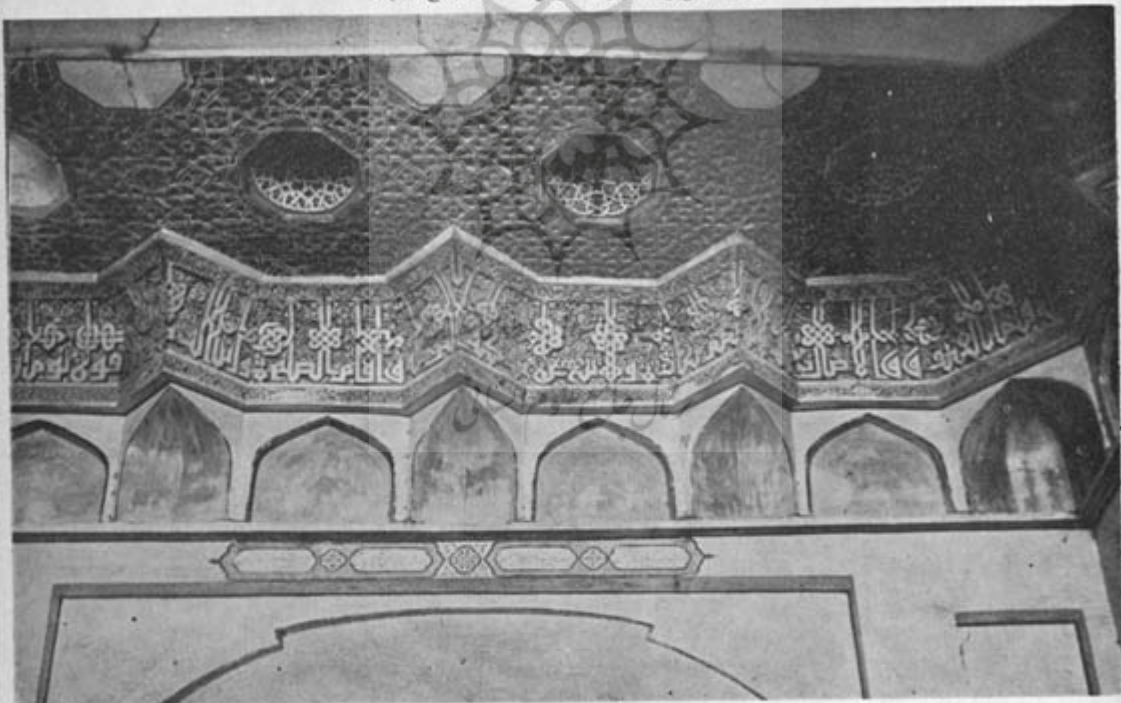
بیشتر کاشیهای نفیس این بقعه را که اغلب (خاجی شکل) و پرنک لاجوردی یا فیروزه ای میباشد در ازمناه ای که هنوز تحت مراقبت مستقیم دولت واقع نبوده است ربوده اند .
 نام استاد هنرمند گچ بر این بقعه در پایان کتیبه های قرآنی بشرح زیر ذکر شده است :
عمل محمد شاه نقاش

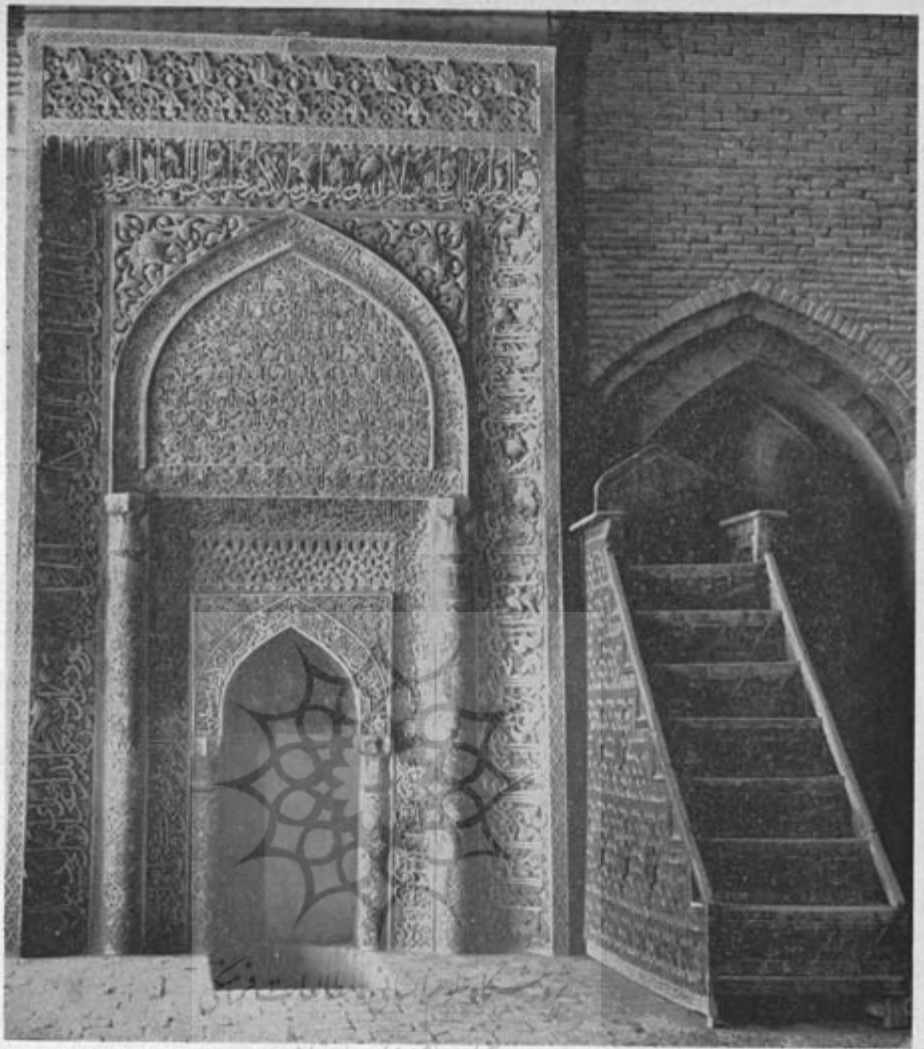
نام استاد هنرمند گچ بر دیگری در انتهای کتیبه تاریخی بقعه بشرح زیر آمده است :
 « هذه الروضة المقدسة المباركة لشيخ المشايخ المسلمين وقادة ارباب المحققين محيي معالم الشريعة معظم معالم الطريقة كاشف اسرار الحقيقة حجة الحق على الخلق هادي الخلق الى الحق العارف باسرار الربوبية الواقف بآثار الالهوية محمد بن بكران جعلها الله روضة من رياض الجنة له في ليلة الثلاثاء عشر شهر ربيع الاول سنة ثلث وسبعمائه عمل سراج » .

۱۷- هنر گچ‌بری در عصر صفویه مانند هنر کاشیکاری تجلی مخصوص داشت. کاخهای پادشاهان و منازل وزراء و اعیان و مدارس و مقابر این دوره با صنعت گچ‌بری آراسته شده است. در مسجد علی که در اصل بنائی سلجوقی است و در دوره شاه اسماعیل اول تجدید ساختمان شده در داخل گنبد و اطراف صحن آن قطار بندیهای زیبای گچی بچشم میخورد. عمارت عالی‌قاپو در ضلع غربی میدان نقش جهان که کاخ سلطنتی و محل پذیرائی‌های رسمی شاه عباس کبیر بوده است سرشار از تزیینات گچ‌بری و مینیاتور است و طبقه ششم این عمارت با آرایشهای گچ‌بری بشکل انواع جام و صراحی تزیین شده است. (اخیراً استادان هنرمند اصفهانی این صنعت را بوجه قابل توجه و تحسین‌آمیز در مهمانسرای شاه عباس با تقلید از نمونه‌های برجای مانده دوره صفویه تجلی داده‌اند و مخصوصاً هنر گچ‌بری در قسمتی از این مهمانخانه که «بار شاه عباس» نام دارد جلب توجه میکند).

شاردن (Jean Chardin) سیاح معروف فرانسوی که از خود سفرنامه‌های ارزنده درباره ایران عهد صفویه بجای گذاشته است و در دوران سلطنت شاه عباس دوم و شاه سلیمان چندین سال در اصفهان بسر برده است از منازل وزراء و اعیان و رجال سیاسی و مذهبی این دوره که با انواع تزیینات گچ‌بری و نقاشی و آینه‌کاری تزیین شده بوده سخن رانده است. با نهایت تأسف باید گفت که از این منازل باستانی چند منزل که بعضی از آنها هم راه ویرانی میسیرد اثری برجای نمانده و بسیار بموقع و بمورد است که از طرف انجمن آثار ملی و شورای حفاظت آثار باستانی

آرایشهای گچ‌بری در ایوان درویش - مسجد جامع اصفهان

محراب عالی گجبری مسجد جامع اصفهان از دوره اولجایتو

نسبت بحفظ این نمونه‌های باقی‌مانده اقدام عاجل مبذول گردد و منازل مزبور را بضمیمه چند منزل بسیار زیبا که از دوره قاجاریه برجای مانده است از صاحبان آنها خریداری کرده و این نمونه‌ها را که بحقیقت بوجه آوردن آنها دیگر امکان‌پذیر نیست برای نسلهای آینده این کشور که نسل نگاهداری نمایند.

هنرمردم : مقاله «ابن بطوطه» کدر شماره ۶۱ و ۶۲ این مجله بچاپ رسید نیز بوسیله آقای لطف‌الله هنر فر بنگارش درآمده بود.